Småfrossört i Skåne

Jan Thomas Johansson

Fig 1. Strandängarna söder om Torekov är hemvist för småfrossört. I bakgrunden skymtar Hallands Väderö. Foto: K.-A. Olsson.

”Det var enligt finnarens egen relation beroende på en blandning av slump och nyfikenhet, att det gjordes: hade han inte behövt stiga av sin cykel för att öppna en grind, när han for över strandängen, och hade han inte samtidigt varit nog nyfiken att begagna tillfället att titta efter, om det möjligen kunde finnas något sevärt i någon av de små pölar med vitmossa kring, som funnos i närheten som svackor i ängen, så hade den oansenliga växten förblivit oupptäckt – för hur lång tid är svårt att säga” (Hylander 1954). Så återger Nils Hylander Nils Dahlbecks (1911–1998) fynd sommaren 1944 av småfrossört vid Påarps strand strax söder om Torekov. Nils Dahlbeck var på besök hos sin vän och kollega författaren och botanisten Sten Selander (1891–1957), som hyrde sommarhus vid Torekov. Selander var ordförande 1936–1947 i Svenska Naturskyddsföreningen. Dahlbeck var bland annat sekreterare i samma förening samt redaktör för tidskriften Sveriges Natur. Selander blev dessutom fil.dr 1950 och docent 1951 vid Växtbio, Uppsala universitet. Han efterträdde 1953 forskningsresanden och författaren Sven Hedin (1865–1952) på stol nr 6 i Svenska Akademien. Dahlbeck var också initiativtagare till bland annat tidskriften Vår Fågelvärld 1942 och Sveriges Fältbiologiska Ungdomsförening 1947.

Småfrossörtens kännetecken och ekologi

Småfrossört *Scutellaria minor* Huds. (Lamiaceae; Fig. 2) är en intill 2 dm hög flerårig nedliggande till upprätt ört med fyrkantig

Fig. 2. Småfrossört *Scutellaria minor* från Burensvik (Västra Karups socken) 2017-08-07.
Foto: Jan Thomas Johansson.

stjälk och motsatta, 1–2 cm långa, kortskaftade blad, som är smalt äggrunda till avlånga och har tvär till rundad eller något hjärtlik bas. Bladkanten är helbräddad till grunt och glest sågad nedtill och har ofta en något större basal sågtand. Fodret är kalt eller hårigt. Kronpipen är 6–10 mm lång, nästan rak och ljust rosa till rödlila med mörkt rödlila fläckar. Frukten är en fyrdelad klyvfrukt med nötlika gulbruna delfrukter, som har vårtig yta. Småfrossörten blommar från slutet av juli och fram till september eller oktober. Kromosomtalen är 2n=28, ca 32 (Weimarck 1963, Oberdorfer 1979, Stace 2010). Arten växer på fuktiga hedar och i kanterna av fattigkärr på kalkfattiga, näringsfattiga till måttligt näringsrika marker med neutralt till lågt pH (Oberdorfer 1979), i Västeuropa även i fuktiga ljusöppna skogar (Oberdorfer 1979, Rothmaler m.fl. 2005, Stace 2010). På Bjärekusten i nordvästra Skåne trivs den bäst i kanten av gölar och på fuktiga tuvor, där växttäcket inte är slutet (Fig. 1 och 6). Den gynnas av ett måttligt betestryck och tramp av nötkreatur.

Hybriden (*S.* ×*hybrida* Strail) mellan småfrossört och vanlig frossört *S. galericulata* är känd från Brittiska öarna (Stace 2010), men även uppgiven från Bjärehalvön i nordvästra Skåne (Weimarck 1963).

I Nordeuropa förekommer småfrossört enbart inom Bjärekustens naturreservat från Burensvik väster om Rammsjöstrand (Västra Karups socken) i söder och norrut till Torekov. Den är även funnen norr därom, sydväst om Hovs Hallar (Hovs socken). Utanför Nordeuropa är småfrossört känd från Brittiska öarna, nordvästra Tyskland, Nederländerna, Belgien, Frankrike och Iberiska halvön österut till Centraleuropa (Fig. 3).

Småfrossörtens förekomster i Skåne

Jag har via Sweden's Virtual Herbarium (http://herbarium.emg.umu.se/) tagit del av materialet i våra fyra största herbarier: Institutionen för biologi och miljövetenskap, Göteborgs universitet (GB), Arkivcentrum Syd, Lunds universitet (LD), Riksmuseet, Stockholm (S) samt Evolutionsmuseet, Uppsala universitet (UPS). Dessutom har jag gått igenom tillgänglig litteratur, Skånes Floras kortregister från Weimarcks inventering, vilket förvaras på Arkivcentrum i Lund, samt uppgifterna på Artportalen. Resultaten redovisas i Fig. 4 och 5 samt i Tabell 1. Som Hylander

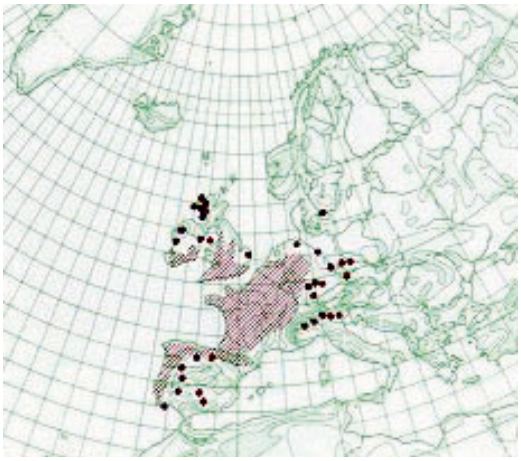

Fig. 3. Småfrossörtens *Scutellaria minor* totala utbredning. Efter Hultén & Fries (1986).

(1954) skrev gavs aldrig ”någon ordentlig redogörelse i litteraturen utan endast korta notiser, och vad som är känt om fyndomständigheterna har traderats muntligen.” På hösten samma år som småfrossört blev funnen visades den upp på ett av LBF:s möten och den tillägnades ett par rader i Från Lunds Botaniska Förenings förhandlingar 1944 (Anonym 1945), där det noterades att ”Docent Hultén demonstrerade den för Skandinavien nya *Scutellaria minor*, av fil. lic. *N. Dahlbeck* funnen vid Torekov.” Däremot redogjorde Rickman (1944) för en exkursion den 20 september 1944 till småfrossörtens då nyupptäckta lokal tillsammans med Severin Axell och The Svedberg: ”En klimax i en botanists liv att i naturen få skåda denna i år för Skandinavien nyupptäckta växt. Under Överstelöjtnant Axells ciceronskap besöktes växtlokalen, ett kärr utmed stranden söder om Torekov, där arten växte bland *Sphagnum*-tuvor. Trots den sena årstiden funnos ännu gott om blommande exemplar, och hela individantalet torde uppgå till flera 100-tal.” Redan den 22 november 1944 fridlystes småfrossörten i Torekovs och Västra Karups socknar.

Weimarck (1951) rapporterade kortfattat i Sveriges Natur om småfrossörtens då enda kända skånska förekomst, medan Sylvén (1953) skrev lite mera utförligt: ”Hösten 1944 upptäcktes denna vår svenska floras kanske yngsta medborgare av *Nils Dahlbeck* å fukthedsmark SV om Torekov … Den vackra lilla arten förekommer här i ett flertal individ på skilda, varandra närgränsande, smärre områden i närheten av havsstranden i Torekov och V. Karups socknar.”

Hylander (1954) berättar ännu mera ingående om småfrossörten på Bjärehalvön: ”det har senare visat sig, att den faktiskt finns på ytterligare åtm. ett par liknande lokaler i samma trakt, detta enligt Sten Selander, som ägnat sig åt en del detaljerad florautforskning av området under några somrar. Detta tyder ju på att det i varje fall inte är fråga om någon så alldeles recent förekomst”.

Alltsedan upptäckten 1944 blev kustheden och gölarna söder om Torekov ett vanligt exkursionsmål (t.ex. Norlindh 1958, Ericson 1961) och växtsamlare från när och fjärran drog dit för att rikta sina och andras herbarier – fridlysningen till trots. Sten Selanders inventeringar av småfrossörten under 1950-talet visade dock att arten inte bara var spridd på en flera kilometer lång sträcka söderut utan även riklig, åtminstone flertalet år och på vissa lämpliga lokaler. Från och med slutet av 1990-talet har antalet individ av arten räknats nästan årligen på ett antal utvalda platser. Den 13–16 juli 2004 inventerade Mats Gustafsson samtliga förekomster inför åtgärdsprogrammet för småfrossört (Olsson 2004).

Småfrossörten är även funnen på kusten mellan Torekov och Hovs Hallar. Vi låter Delwig (1965) få ordet: ”År 1963 företog jag tillsammans med tandläkaren Folke Harboe, Ängelholm, den sedvanliga inspektionen den 19 juli. Från Påarpslokalen i V. Karup gick färden vidare samma dag till Hov socken, där vi strövade på strandängarna s.v. Hovshallar. Och döm om vår glädje, när vi helt plötsligt och oväntat stod öga mot öga med *Scutellaria minor*! Beståndet var fåtaligt; endast två exemplar kunde vi finna, det ena vackert blommande, det andra naggat i toppen av beteskreatur. … Den 30 augusti 1965 gjorde vi tillsammans ett nytt besök på exakt samma plats men kunde då tyvärr inte finna något exemplar av *S. minor*. Växtplatsen för 1963 års fynd var till följd av det myckna regnandet starkt vat-

tendränkt och dessutom trampad av kreatur." Såvitt jag kan bedöma har inget senare fynd av småfrossört gjorts på denna del av Bjärekusten. Det är dock inte omöjligt att den kan återfinnas. Lämpliga lokaler bör förekomma även där. Johansson (1975) uppmärksammade Delwigs rapport: "Enligt en uppgift skall den även vara funnen i tuvmarkerna i närheten av lagunerna vid Ängalag och Segelstorp."

Förklaringar till markeringarna på kartan (Fig. 4)

AP 0035 = Västra Karup, Burensvik, 75–100 m NNO-N södra husen (O1304724, N6255947; RUBIN 4C1a0947)

AP 0036 = Västra Karup, Dagshög, 250 m SSV-SV punkt 24,2 (gravhög), 100–150 m SV huset och 25 m SV betongfundamentet (O1303996, N6256592; RUBIN 4C1a1538, 1539, 1540)

AP 0037 = Torekov, 200 m SSO-S reningsverket (O1303799, N6258301; RUBIN 4C1a3237, 3337) – Detta är antagligen primärlokalen ("Nisses göl"), som Nils Dahlbeck fann 1944-08-09 "vid gränsen mellan Västra Karups och Torekovs socknar" (GB). Helge Rickman samlade småfrossört 1944-09-26 "ca 2 km S Torekov, mellan Påarp och Dagshög, vattensump nedanför kustvägen nära Tunnbygården" (LD). Kanske är det även den lokal som Selander anger med formuleringen "Nisses sump–Sandbergs". Selanders "östra gölen nedanför Sandberg vid den stora stenen på norra sidan" kan vara samma eller en intilliggande lokal. Något längre åt söder låg antagligen Selanders lokal "göl mellan Sandbergs och Heurlins". Ännu ett stycke söderut befann sig förmodligen lokalen "källsump på strandheden nedanför konstnär T. Heurlins sommarhus" (Selander 1953-08-17, S). Och i grannskapet borde vi kunna finna Selanders lokal "nedanför Faustmans". Det torde dock vara mycket svårt att numera exakt fastställa Selanders växtplatser. Möjligen skulle fastighetsregistren från 1950-talets början kunna ge en viss ledning.

AP 0038 = Västra Karup, Dagshög, 300 m NO Skaudd, 20 m NO göl = Skaudd, ca 80 m N östra bunkern (Sten Selander) (O1303925, N6256451; RUBIN 4C1a1439)

AP 0039 = Västra Karup, Skaudd, 250–400 m SSV-S Dagshög, 1,0 km SSV Faritslöv (O1303854, N6256492; RUBIN 4C1a1438)

AP 0040 = Västra Karup, Dagshög, 100 m NNO punkt 24,2 (gravhög), 20 m från skiftesgränsen (O1303938, N6256898; RUBIN 4C1a1939)

AP 0041 = Västra Karup, Dagshög, 200 m NNV punkt 24,2 (gravhög), 30 m från skiftesgränsen (O1303762, N6256924; RUBIN 4C1a1936)

AP 0046 = Torekov, 950 m N pkt 24,2 (Dagshög), 150 m SV-VSV norra husen (O1303660, N6257674; RUBIN 4C1a2636, 2737, 2837)

AP 0045 = Torekov, 15 m väster stigförgreningen, ca 1 km VSV Faritslöv (O1303742, N6257098; RUBIN 4C1a2937)

AP 0047 = Torekov, 700 m S reningsverket (O1303784, N6257994; RUBIN 4C1a2937)

AP 0370 = Västra Karup, Dagshög, 240 m NNV punkt 24,2 (gravhög) (O1303791, N6256937; RUBIN 4C1a1937)

A = Torekov, 300 m S reningsverket (O1303774, N6258234; RUBIN 4C1a3137)

C = Torekov, 200 m SSV reningsverket, 70 m S grinden vid sockengränsen (RUBIN 4C1a3236)

D = AP 0046

E = Torekov, ca 800 m S Torekovs gräns (Henning Weimarck)

F = Västra Karup, Brödarps utmark, 75 m S södra huset på äga 3:21 (RUBIN 4C1a1440)

G = Västra Karup, Dagshög, ca 500 m VNV Skaudd, ca 150 m från havsstranden nedanför strandbranten samt ca 150 m V gravhögen och ca 75 m från havet (Sten Selander) – Följande lokaler har inte gått att identifiera geografiskt: (1) nedre Faritshult 5:13 (Eliassons gård), göl i betad och upptrampad fukthed, 1954-07-20 (Sten Selander, S) samt (2) vid vägen från Slättaröd till Dagshög, vid en göl å betad ljunghed, 1950 (Sten Selander, S). Båda var belägna inom inventeringssektion 1 i Västra Karups socken.

H = Västra Karup, mellan Dagshög och Burensvik, i övre kanten av den stora gölen nedanför Dr Lichtensteins sommarhus (Sten Selander) – På grund av Selanders som vanligt vaga beskrivningar kan lokalen inte preciseras närmare. Den torde vara belägen inom en radie av 200 m från kartans lokal H (Fig. 4).

I = Västra Karup, strandgöl mellan Burensvik och Rammsjöstrand (Sten Selander). Inte heller denna lokal kan preciseras närmare. Den ligger nog inom en radie av 100 m från lokal I (Fig. 4).

J = Hov, ca 0,5 km SV Hovs Hallar (Carl von Delwig)

Fig. 4. Småfrossörtens utbredning på Bjärekusten i nordvästra Skåne. – Svarta prickar = lokaler från Artportalen, småfrossört återfunnen under de senaste åren. Röda prickar = lokaler från Artportalen, småfrossört ej återfunnen. Numreringen vid prickarna enligt Artportalen. Ringar = lokaler från herbarier eller Skånes Floras kortregister; bokstäverna hänvisar till lokalförteckningen.

Utvecklingen av småfrossört på Bjärehalvön från 1989 till 2017

På lokalerna AP 0037, A, AP 0370, AP 0041, AP 0039, AP 0036, AP 0038 och AP 0035 har småfrossört blivit återfunnen under de senaste årens inventeringar för Floravaktériet. Däremot har den inte kunnat återfinnas på lokalerna AP 0037, AP 0047, AP 0046, AP 0045 och AP 0040. På lokal AP 0047 har småfrossört inte rapporterats efter 1989. Lokalen AP 0046 har också vuxit igen och torkat ut och ingen småfrossört har kunnat återfinnas här under 2000-talets inventeringar. Lokal AP 0045 har vuxit igen efter att en viss röjning gjordes i slutet av 1980-talet och småfrossört kunde inte återfinnas där 2013. Lokal AP 0040 visar en negativ trend efter 2005 och småfrossörten är inte rapporterad härifrån under de senaste åren.

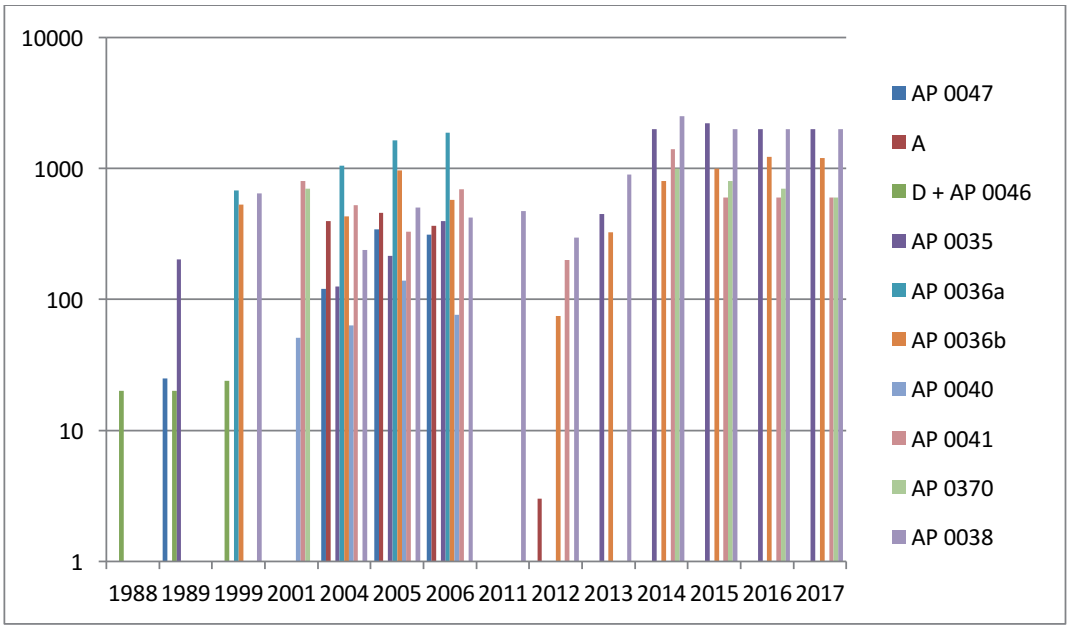

Fig. 5. Logaritmiskt diagram som visar utvecklingen av småfrossört mellan olika år på några olika lokaler.

Lokal AP 0037 torde vara den första fyndplatsen för småfrossört i Skåne. Här var den åtminstone vissa år relativt riklig ända fram till 1980-talet, men därefter minskade den snabbt i antal på grund av igenväxning och bara tre exemplar rapporterades 2012. På lokal A varierar antalet småfrossörter visserligen kraftigt mellan olika perioder, men en starkt negativ trend har kunnat märkas från 2006 till 2012 trots att lokalen röjdes under hösten 2005. Efter 2012 är denna lokal inte inventerad. Lokal AP 0370 är relativt individrik, men en viss igenväxning har skett där under de senaste 20 åren. En negativ trend kan märkas efter 2014. Lokal AP 0041 är en rik lokal och beståndet av småfrossört har hållit sig konstant under de senaste 20 åren, dock med ett toppår 2014 troligen på grund av kreaturstramp och ett större betestryck. För beståndet på lokal AP 0039 finns tyvärr inga uppgifter om individantal under de olika åren, men småfrossört har hållit sig kvar där. Lokal AP 0036 är i Fig. 5 och Tabell 1 uppdelad på delpopulationerna AP 0036a och AP 0036b. AP 0036 är en av de individrikaste lokalerna och en viss positiv trend kan märkas under de senaste åren. Vid besöket 2013 återfanns dock ingen småfrossört på den ena dellokalen trots att där fanns bortåt 1900 exemplar år 2006 (möjligen kan detta bero på att fel GPS-koordinat besöktes). På lokal AP 0038 kan man märka en negativ trend mellan åren 1999 och 2004, men därefter är trenden starkt positiv särskilt efter 2012. AP 0035 är en av de individrikaste lokalerna och en starkt positiv trend kan observeras efter 2004.

Småfrossörtens framtid i Skåne

Småfrossört förekommer i Nordeuropa enbart på Bjärehalvöns västra kust. Arten är fridlyst i Västra Karups och Torekovs socknar sedan 1944 och från och med år 2000 i hela Sverige. Den växer enbart inom den 560 ha stora Bjärekustens naturreservat, som bildades 1971 (480 ha) och utvidgades 1976. Reservatet är även ett Natura 2000-område. Småfrossörtens numerär har efter upptäckten 1944 varierat ganska mycket mellan olika år och olika populationer. Småfrossört är fläckvis riklig, men senare års inventeringar har även visat att arten har försvunnit från flera platser. Detta beror med största sannolikhet på att betestrycket och kreaturstrampet har varit alltför svagt, så att lokalerna har vuxit igen. Ovanligt

Tabell 1. Några utvalda populationer av småfrossört som har specialinventerats inom ramen för Floravärkteriet. På lokal AP 0038 angavs antalet år 2016 till ”>2000”. Detta har av datatekniska skäl i tabellen betecknats som ”2000”.

	AP 0047	A	D+AP0046	AP0035	AP0036A	AP0036b	AP0040	AP0041	AP0370	AP0038
1988			20							
1989	25		20	201						
1999		1	24		681	530				647
2001							51	800	700	
2004	120	396	0	126	1046	432	63	523	0	239
2005	343	457		214	1643	968	139	329		501
2006	313	363		396	1874	572	76	694		423
2011										470
2012		3				75	0	200		297
2013	0		0	450		325	0			900
2014				2000		800		1400	1000	2500
2015				2200		1000		600	800	2000
2016				2000		1230		600	700	2000
2017				2000		1200		600	600	2000

nederbördsfattiga somrar kan också ibland bära en del av skulden.

Bjärekusten har betats under mycket lång tid, kanske sedan bronsåldern. Dagshög, Gröthögarna och andra gravhögar från bronsåldern vittnar om en mångårig kulturpåverkan i området. Bönderna har genom åren fått kämpa hårt för att hålla hedarna öppna. Kent Ljungberg har beskrivit detta: ”Gångna tiders bönder löste problemet på ett enkelt sätt. Vid lämplig vind och väderlek sattes överslutna enbestånd i brand. Samtidigt erhölls nya, friskt gröna betesytor som kom kreaturen till godo, genom att även ris och fjolårsgräs brändes bort. … För att behålla den öppna karaktären fordras regelbundet återkommande buskröjningar kombinerat med kontinuerlig betesdrift.” (Ljungberg 1975).

Sammanfattningsvis kan sägas att småfrossörten i stort sett behåller ställningarna på Bjärekusten. En ökning av individantalet har glädjande nog noterats under senare år för flera av de bestånd som inventeras inom ramen för Floravärkteriet. Ett måttligt betestryck med nötkreatur är nödvändigt. Detta bör kompletteras med återkommande röjning av buskar och småträd. Småfrossörten bör även eftersökas längs kuststräckan mellan Torekov och Hovs Hallar. Detta bör lämpligen göras under flera år, eftersom arten lätt undgår upptäckt då antalet blommande individ är litet.

Hybriden mellan småfrossört och vanlig frossört

Scutellaria galericulata × *minor* har uppgetts från enstaka lokaler vid Påarp i Torekov och Dagshög i Västra Karup (Weimarck 1963), men insamlingarna har ombestämts till vanlig frossört *S. galericulata*. Det vore önskvärt med detaljrika fotobelägg av exemplar som kan misstänkas vara denna hybrid. År 1976 fann jag några exemplar av hybriden på odlingsplatsen för *S. minor* i Fredriksdals botaniska trädgård (Helsingborg). Antingen hade frön av denna förts in tillsammans med frön av *S. minor* eller också hade hybriden uppkommit på platsen. De blåblommiga exemplaren var i stort sett intermediära mellan småfrossört och vanlig frossört, men överensstämde till storlek och blomform med den förra arten.

Fig. 6. På fuktmark kring Dagshög, den största ättehögen i Skåne, finns flera dellokaler för småfrossört. Foto: K.-A. Olsson.

Tack

Lunds Botaniska Förening vill härmed rikta ett stort tack till framför allt artens floraväktare Mats Gustafsson och Kjell Selin, men även alla övriga som har rapporterat om småfrossörtens förekomster och status på Bjärehalvön. Vi vill också tacka Claes Gustafsson, Institutionen för biologi och miljövetenskap, Göteborgs universitet, för värdefulla upplysningar om det material av småfrossört som finns i herbariet GB.

Citerad litteratur

Anonym. 1945: Från Lunds Botaniska Förenings förhandlingar 1944. – Bot. Notiser 1945: 124–126.

Delwig, C. von. 1965: En nyupptäckt lokal för Scutellaria minor på Bjärehalvön i Skåne. – Bot. Notiser 118: 432–434.

Ericson, J. 1961: Från Lunds Botaniska Förenings förhandlingar 1960. – Bot. Notiser 114: 103–107.

Hultén, E. & Fries, M. 1986: Atlas of North European vascular plants. North of the Tropic of Cancer I-III. – Koeltz Scientific Books, Königstein im Taunus.

Hylander, N. 1954: Märkligare nytillskott till den svenska kärlväxtfloran sedan 1920. – Bot. Notiser 1954: 132–153.

Johansson, Y. 1975: Plock ur floran på Hallandsås. – Skånes Natur, Årsbok 62: 71–79.

Ljungberg, K. O. 1975: Vegetation på Bjärehalvön. – Skånes Natur, Årsbok 62: 37–57.

Nilsson, Ö. & Gustafsson, L.-Å. 1978: Projekt Linné rapporterar 64–79. – Svensk Bot. Tidskr. 72: 1–24.

Norlindh, T. 1958: Lunds Botaniska Förenings exkursioner under de gångna 100 åren. – Bot. Notiser 111: 49–73.

Oberdorfer, E. 1979: Pflanzensoziologische Exkursionsflora. 4:e uppl. – Ulmer, Stuttgart.

Olsson, K.-A. 2004: Floraväktarrapport 2004. – Bot. Notiser 137(3): 1–36.

Rickman, H. 1944: Tvenne skånska exkursioner sommaren/hösten 1944. – Bot. Notiser 1944: 464–466.

Rothmaler, W. m.fl. 2005: Exkursionsflora von Deutschland 4. 10:e uppl. – Elsevier GmbH, München.

Stace, C. 2010: New flora of the British Isles. 3:e uppl. – Cambridge University Press, Cambridge.

Sylvén, N. 1953: Enligt naturskyddslagen i Skåne fridlysta enskilda växtarter. – Skånes Natur, Årsbok 40: 75–102.

Weimarck, H. 1951: Intressantare växtfynd i Skåne under de senare åren. – Sveriges Natur 42: 53–57.

Weimarck, H. 1963: Skånes flora. – Lund.